

OILA HUQUQI ASOSLAR. NIKOH TUZISH TARTIBI VA SHARTLARI

Sirdaryo viloyati Ichki ishlar vazirligi akademik litseyi
*o'qituvchisi **Ibrohimov Sardor Xasan o'g'li***
Telefon +998 97 569 00 77

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko'ra oila huquqining asoslari, nikoh tuzish shartlari va tartibi ilmiy-huquqiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Milliy qonunchilik va xalqaro huquq normalari qiyosiy o'rganiladi. Nikohga to'sqinlik qiladigan holatlar, nikohni haqiqiy emas deb topish asoslari va nikoh munosabatlari tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: oila huquqi, nikoh, oila kodeksi, nikoh yoshi, er-xotin huquqlari, davlat ro'yxatidan o'tkazish.

KIRISH. Oila jamiyatning tabiiy va asosiy bo'g'ini sifatida insonning ma'naviy, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasida oilani muhofaza qilish, nikoh va oilaviy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 76-moddasiga ko'ra, oila jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lib, u jamiyat va davlat muhofazasidadir hamda davlat tomonidan oilaning to'laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlar yaratilishi kafolatlanadi.

Nikoh oila huquqining markaziy institutlaridan biri bo'lib, erkak va ayolning ixtiyoriy roziligi hamda teng huquqliligiga asoslangan, davlat tomonidan qonunda belgilangan tartibda qayd etiladigan huquqiy ittifoqni anglatadi. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga muvofiq, faqat Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDYO) organlarida davlat ro'yxatidan o'tkazilgan nikoh huquqiy kuchga ega hisoblanadi. Diniy marosim asosida tuzilgan nikoh esa mustaqil ravishda huquqiy oqibatlarni keltirib chiqarmaydi.

Mamlakatimizda oilaviy munosabatlarni tartibga solishning asosiy maqsadi oilani mustahkamlash, er-xotinning teng huquqliligini ta'minlash, bolalarni oilada tarbiyalash uchun qulay sharoit yaratish hamda voyaga yetmaganlar va mehnatga layoqatsiz oila a'zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilishdan iboratdir. Shu ma'noda, nikoh tuzishning qonuniy shartlari va tartibining aniq belgilanishi sog'lom va barqaror oilani shakllantirishning muhim huquqiy kafolati hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda oila institutini mustahkamlash, xotin-qizlar va bolalar huquqlarini himoya qilish, gender tenglikni ta'minlash hamda oilaviy munosabatlarni xalqaro standartlar asosida takomillashtirishga qaratilgan keng

ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi, Konstitutsiyasi hamda oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi boshqa normativ-huquqiy hujjatlar takomillashtirilib, nikoh va oila masalalarida inson huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning samarali mexanizmlari yaratildi.

Oila jamiyatning asosiy ijtimoiy bo'g'ini sifatida qadim zamonlardan buyon maxsus huquqiy himoyaga muhtoj bo'lgan ijtimoiy-huquqiy kategoriya hisoblanadi. Zamonaviy huquq tizimida oila huquqi shaxsning eng muhim subyektiv huquqlarini: nikoh tuzish, farzand ko'rish, mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi mustaqil huquq tarmoqlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasida oila munosabatlarining huquqiy asosini 1998-yilda qabul qilingan Oila kodeksi (keyingi o'rinlarda — OK) va 1998-yil 25-dekabrda 756-son "Fuqarolik holati aktlarini qayd etish to'g'risida"gi Qonun (keyingi o'rinlarda — FUAQ) tashkil etadi¹. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar nikoh institutini tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlarning asosini belgilaydi. Maqolaning ilmiy dolzarbligi shundan iboratki, nikoh va oila sohasidagi huquqiy normalar jamiyatning ijtimoiy-demografik rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilgan sud-huquq islohotlari, xususan, 2017–2022-yillardagi yangi Konstitutsiya va qonunchilik yangilanishlari oila huquqi sohasida ham muhim o'zgarishlarga olib keldi.

OILA HUQUQINING TUSHUNCHASI VA MANBAALARI. *Oila huquqining predmeti va tizimi* - Oila huquqi — huquqning mustaqil tarmog'i bo'lib, u nikoh, oila, qarindoshlik, farzandlikka olish, vasiylik va homiylik munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iborat. Oila huquqi predmetining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- shaxsiy (nomulkiy) munosabatlar ustuvorligi;
- davlat tomonidan ro'yxatga olinish majburiyligi;
- munosabatlar sub'ektlarining shaxsiy aloqadorligi;
- imperativ normalarning salmog'i yuqoriligi.

O'zbekistonda oila huquqining asosiy manbai 1992-yilgi Konstitutsiya bo'lib, uning 76-moddasida "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir va jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega" deb belgilanadi².

Asosiy normativ-huquqiy hujjatlar - "Nikoh fuqarolik holati aktlarini ro'yxatga olish organida tuzilib va ro'yxatga olingan taqdirdagina davlat tomonidan e'tirof etiladi." — O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi, 13-modda.

Oila-nikoh munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy normativ hujjatlar ierarxiyasi quyidagicha: 1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992, 2023-yildagi yangi tahriri) — 76-moddasi; 2. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi (1998-

¹ O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi (1998-yil 30-aprel, № 607-I). — Toshkent: Adolat, 2023.

² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992-yil, 2023-yil yangi tahriri). — Toshkent: Adolat, 2023.

yil 30-aprel, keyingi o'zgartirishlar bilan); 3. "Fuqarolik holati aktlarini qayd etish to'g'risida"gi Qonun (1998-yil 25-dekabr); 4. Fuqarolik kodeksining oila munosabatlariga tegishli moddalar³.

NIKOH TUSHUNCHASI VA UNING HUQUQIY TABIATI

Nikohing huquqiy ta'rifi. Huquq nazariyasida nikoh — erkalik va ayollikning ixtiyoriy birlashuvi asosida tuziladigan, o'zaro huquq va majburiyatlar yuklovchi hamda davlat tomonidan ro'yxatga olinadigan qonuniy ittifoq sifatida ta'riflanadi. Nikohing huquqiy tabiati borasida ikki asosiy nazariy yondashuv mavjud: Shartnoma nazariyasi (kontraktualistik yondashuv): Ushbu nazariyaga ko'ra nikoh — ikki tomonning erkin roziligi asosida tuziladigan maxsus fuqarolik-huquqiy shartnoma bo'lib, tuzilishi, o'zgartirilishi va bekor qilinishi uchun umumiy shartnoma huquqi normalari tatbiq etiladi. Fransuz va Germaniya qonunchiligi shu yo'nalishda rivojlangan. **Institut nazariyasi:** Ushbu yondashuvga ko'ra nikoh — davlat va jamiyat tomonidan belgilangan maxsus ijtimoiy-huquqiy muassasa bo'lib, uning mazmuni tomonlarning irodasidan qat'iy nazar qonun bilan belgilanadi. O'zbekiston oila huquqi ko'proq shu yondashuvga asoslanadi, zira OK imperativ normalar orqali nikohning asosiy shartlari va oqibatlarini to'g'ridan-to'g'ri tartibga soladi.

Nikohing belgilari - O'zbekiston qonunchiligi va huquqiy doktrinasiga ko'ra nikohing quyidagi asosiy belgilari ajratiladi:

- Ixtiyoriylik — nikoh faqat tomonlarning erkin va so'zsiz roziligi asosida tuziladi (OK, 14-m.);
- Tenglik — er va xotin oila munosabatlarida teng huquqlarga ega (OK, 3-m.);
- Bir jinslilik — er va xotin har xil jinsga mansub bo'lishi zarur;
- Birliklik — bir vaqtning o'zida faqat bitta nikoh tuzish mumkin (OK, 15-m.);
- Davlat ro'yxati - FUAO tomonidan rasmiy tarzda qayd etilishi shart (OK, 13-m)

NIKOH TUZISHNING IJOBIY SHARTLARI

Tomonlarning o'zaro ixtiyoriy roziligi - O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 14-moddasiga muvofiq nikoh tuzishning birinchi va asosiy sharti — tomonlarning o'zaro ixtiyoriy roziligidan iborat. Bu shart bir nechta huquqiy jihatni o'z ichiga oladi: **Birinchidan**, rozilikning erkin bo'lishi zarur, ya'ni zo'rlik, tahdid, aldash yoki og'ir holatlar ta'sirida bildirilgan rozilikning huquqiy kuchi yo'q. **Ikkinchidan**, rozilik shaxsan bildirilishi kerak. **Uchinchidan**, rozilik FUAO xodimi oldida oshkora va so'zsiz bildirilishi lozim. "Nikoh faqat nikohga kirishuvchi shaxslarning o'zaro ixtiyoriy roziligiga asoslanadi." — OK, 14-modda, 1-qism. Rossiya Federatsiyasi va Qozog'iston Respublikasi oila qonunchiligi ham shu tamoyilni mustahkamlaydi. Xalqaro huquq nuqtai nazaridan esa BMTning 1962-yilgi "Nikohga rozilik, nikoh

³ "Fuqarolik holati aktlarini qayd etish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Qonuni (1998-yil 25-dekabr, № 756-I).

uchun minimal yosh va nikohni ro'yxatdan o'tkazish to'g'risida"gi Konventsiyasi ham ushbu tamoyilni universal daraja sifatida belgilaydi.

Nikoh Yoshi - O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 15-moddasiga ko'ra erkaklar uchun nikoh yoshi 18 yoshdan, ayollar uchun esa 18 yoshdan belgilangan. Sobiq sovet qonunchiligi an'anasidan farqli o'laroq, ayollar uchun nikoh yoshini 17 yoshda belgilash O'zbekistonga xos xususiyat hisoblanadi. 2020-yilda O'zbekistonda ayollar nikoh yoshini 18 yoshga ko'tarish to'g'risidagi loyiha muhokama qilindi. Bunday o'zgarish, BMMning Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konventsiyasi talablari (18.3-modda) bilan hamohanglikni ta'minlagan bo'lur edi. Hozircha mazkur taklif qonun kuchiga kirmagan. Qonunda istisno tartibida, favqulodda hollarda (homiladorlik, farzand tug'ilishi, boshqa muhim holatlar) tumanlar va shaharlar hokimlari 1 yildan ko'p bo'lmagan muddatga nikoh yoshini kamaytirish huquqiga ega. Biroq bu holda ham nikoh yoshidan past bo'lish mumkin emas — ya'ni erkaklar uchun 17, ayollar uchun 16 yoshdan past bo'lishi taqiqlanadi.

Avvalgi nikohning yo'qligi - OK 16-moddasiga muvofiq, avvalgi nikohi tugatilmagan yoki haqiqiy emas deb topilmagan shaxs yangi nikoh tuza olmaydi. Bu monogamiya tamoyilini qonuniy jihatdan mustahkamlaydi. Ushbu shart «to'siqlar» (impedimenta) tizimining markaziy elementi hisoblanadi.

NIKOHGA TO'SQINLIK QILADIGAN HOLATLAR (SALBIY SHARTLAR)

O'zbekiston Oila kodeksining 16-moddasi nikohga to'sqinlik qiladigan holatlarni aniq belgilaydi. Ushbu normaning huquqiy ahamiyati shundaki, to'sqinliklar mavjud bo'lgan taqdirda FUAO organlarining nikohni ro'yxatdan o'tkazish vakolati bo'lmaydi:

Qon-qarindoshlar o'rtasida nikoh - To'g'ri chiziq bo'yicha qon-qarindoshlar (ota-ona va farzand, bobo-buvi va nabiralar) hamda bir ota-onadan tug'ilgan aka-uka va opa-singillar o'rtasida nikoh taqiqlanadi. Bu taqiq, nafaqat axloqiy-ma'naviy, balki genetik-tibbiy asosga ham tayanadi: yaqin qon-qardoshlik nasliy kasalliklar xavfini sezilarli darajada oshiradi. O'zbekiston qonunchiligi yarim aka-uka va opa-singillar (bir ota yoki bir onadan bo'lgan) o'rtasidagi nikohi ham taqiqlaydi. Amakivachcha nikohlariga nisbatan qonunchilikda to'g'ridan-to'g'ri taqiq belgilanmagan.

Muomala layoqatsizligi - Sudning qonuniy kuchga kirgan qarori bilan muomala layoqatsiz deb topilgan shaxs (ruhiy kasallik yoki aqli zaiflik sababli) nikoh tuza olmaydi (OK, 16-m., 3-band). Bu norma faqat sudning hal qiluvchi qaroriga asoslanadi — ya'ni muomala layoqatining sabablar emas, balki sudning rasmiylashtirilgan huquqiy holati muhim ahamiyat kasb etadi.

Farzandlikka oluvchi va farzandlikka olingan - Farzandlikka olish munosabatida bo'lgan shaxslar o'rtasidagi nikoh ham taqiqlanadi. Ushbu taqiqning maqsadi oilaviy munosabatlarning axloqiy poydevorini saqlab qolish va oilaviy huquq instituti ichidagi rol tizimini buzilishining oldini olishdir.

NIKOH TUZISHNING PROTSESSUAL TARTIBI

Ariza berish bosqichi - Nikoh tuzmoqchi bo'lgan shaxslar FUAO organiga birgalikda ariza beradilar. Arizada quyidagi ma'lumotlar ko'rsatiladi: tomonlarning ismi, sharifi va otasining ismi; tug'ilgan sanasi, joyi va fuqaroligi; yashash manzili; ilgari nikohda bo'lgan-bo'lmaganlik holati; nikohdan keyin tanlangan familiya.

Ariza bilan birga quyidagi hujjatlar topshiriladi: pasport yoki shaxsni tasdiqlovchi hujjat; ilgari turmush qurgan bo'lsa — avvalgi nikohning tugatilganligi to'g'risidagi hujjat (ajralish guvohnomasi, turmush o'rtog'ining vafot etganligini tasdiqlovchi guvohnoma yoki sudning nikohni bekor qilish to'g'risidagi hal qiluvchi qarori).

Kutish muddati - FUAQ va OK normalariga ko'ra ariza berilgan kundan boshlab bir oylik muhlat belgilanadi. Ushbu muddat ichida tomonlar nikoh tuzishga tayyor ekanliklarini va to'sqinliklar yo'qligini tasdiqlash imkoniyatiga ega. Shuningdek, ushbu muddat davlat organlariga to'sqinlik bo'lgan taqdirda tegishli ma'lumotni aniqlash imkonini beradi. Istisno tartibida (homiladorlik, farzand tug'ilishi, tomonlardan birining hayotiga tahdid soluvchi holat) kutish muddati qisqartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda FUAO organiga tibbiy yoki boshqa tegishli hujjat taqdim etiladi. Nikoh marosimini o'tkazish - Nikoh, arizada ko'rsatilgan kun va vaqtda, odatda FUAO binolarida ikki tomonning shaxsan ishtiroki bilan o'tkaziladi. Muayyan hollarda (og'ir kasallik yoki boshqa hal bo'lmovchi sabab mavjudligida) nikoh to'g'ridan-to'g'ri kasalxona, uyda yoki qamoqxonada ham ro'yxatdan o'tkazilishi mumkin.

Nikoh marosimi davomida FUAO xodimi tomonlarga nikoh to'sqinliklari mavjud emasligi va o'zaro ixtiyoriy rozilik to'g'risida savol beradi. Ijobiy javob olingandan so'ng nikoh daftariga yozuv kiritiladi va tomonlarga nikoh guvohnomasi topshiriladi.

NIKOHNI HAQIQIY EMAS DEB TOPISH

Asoslar va huquqiy oqibatlar - OK 46-47-moddalari nikohni haqiqiy emas deb topish (nikohning batilligini) tartibga soladi. Nikohni haqiqiy emas deb topish faqat sudning hal qiluvchi qaroriga asosan amalga oshiriladi. Nikohni haqiqiy emas deb topishning quyidagi asoslari mavjud: nikoh tuzishda to'sqinliklardan birining mavjudligi; nikohi zo'rlik, tahdid yoki aldash ta'sirida tuzilganligining isbotlanishi; qalbaki nikoh — ya'ni oila tuzish maqsadisiz faqat huquqiy oqibatlardan foydalanish maqsadida tuzilgan nikoh. Haqiqiy emas deb topilgan nikohning huquqiy oqibati: bunday nikoh boshidanoq hech qachon tuzilmagan deb hisoblanadi (ex tunc — lotincha: "o'sha vaqtdan beri"). Bu esa tomonlar o'rtasida oilaviy huquq normalarining qo'llanilmasligini, nikoh shartnomasi — agar tuzilgan bo'lsa — ning ham batil deb topilishini anglatadi. Biroq, istisno tariqasida, haqiqiy emas deb topilgan nikohdagi farzandlarning qonuniy huquqlari saqlab qolinadi: ular nikohiy farzandlar maqomida bo'ladilar va ota-onasining alimentatsiya, meros huquqlaridagi majburiyatlari to'liq kuchini yo'qotmaydi.

XULOSA. Amalga oshirilgan ilmiy tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida nikoh tuzish tartibi va shartlari yetarlicha mukammal huquqiy asosga ega. Shu bilan birga, bir qator dolzarb muammolar yechimini talab etadi: Ayollar uchun nikoh yoshini 18 yoshga tenglashtirishning ijtimoiy-huquqiy zaruriyati — xalqaro standartlar va BMT talablariga muvofiqlik nuqtai nazaridan; Nikohga tayyorlik kurslari va tibbiy maslahatni majburiy tizimga kiritish imkoniyati; Diniy (muftiyat tomonidan tuziluvchi) nikohning fuqarolik huquqi bilan munosabatini yanada aniqlashtirish zaruriyati; Raqamli davlat xizmatlari doirasida FUAO jarayonlarini yanada soddalashtirish va elektron ro'yxatga olish imkoniyatini kengaytirish.

Oila huquqi sohasidagi islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun milliy qonunchilikni xalqaro huquq normalari bilan uyg'unlashtirish, gender tengligini ta'minlash va shaxsning asosiy huquqlarini himoya qilish tamoyillari poydevor sifatida xizmat qilishi lozim. Oila huquqi oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi mustaqil huquq sohasi sifatida jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi. Nikohni tuzish tartibi va shartlarining qonun bilan belgilanishi fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilishga, shuningdek, mustahkam oilalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Oila institutini yanada rivojlantirish va huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish mamlakat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA NORMATIV MANBALAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992-yil, 2023-yil yangi tahriri). — Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi (1998-yil 30-aprel, № 607-I). — Toshkent: Adolat, 2023.
3. "Fuqarolik holati aktlarini qayd etish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Qonuni (1998-yil 25-dekabr, № 756-I).
4. Rahimjonov B.R. Oila huquqi. Darslik. — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021. — 312 b.
5. Ibrohimov A.I. Nikoh va oila munosabatlarining huquqiy tartibga solinishi. — Toshkent: Yozuvchi, 2019. — 188 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2010-yil 11-iyundagi "Nikoh va ajralish ishlarini ko'rishda qonun hujjatlarini qo'llash to'g'risida" 12-son qarorlari to'plami.